

Trolddom og hekseri

Den forgjorte orlogsflåde 1589

1. september 1589 sejlede kongens orlogsflåde ud gennem Øresund. For de mange folk, som stod og betragtede skibene, må det have været et imponerende syn. Af rigets mægtige flåde på i alt 34 skibe var de 13 udtaget til togtet. Hovedskibet Samson blev ført an af øverstkommanderende, rigsadmiral Peder Munk (1534-1623). Ombord på et af flådens andre skibe, Gideon, der husede en besætning på op mod 250 mand, befandt Christian 4.s søster, prinsesse Anna (1574-1619) sig. Med sit følge var hun på vej til Skotland for at indgå ægteskab med den skotske konge, Jakob 6. (1566-1625). Brylluppet mellem Jakob 6. og prinsesse Anna skulle stå i Edinburgh i slutningen af året, og forberedelserne til togtet havde været i gang i månedsvis. Sommeren over var skibene blevet udrustet til at klare den vanskelige efterårsrejse over Nordsøen, og de skotske gesandter, som skulle følge prinsessen på togtet, havde været i København siden august. Intet måtte gå galt.

Men næsten alt gik galt.

Det må have været et prægtigt syn, da Christian 4.s flåde stævnedes ud fra Helsingør for at bringe kongens søster sikkert frem til hendes bryllup i Skotland. Vidnesbyrd bekræfter da også, at folk var stimlet sammen på markerne for at kigge ud på de mange store skibe, der sejlede ud af Øresund. || Illustration fra *Danmarks Riges Historie 1588-1699*

Allerede inden afgang var der blevet varslet dårligt vejr, og ulykkerne ramte snart skibene. På Gideon blev to bøsseskytter dræbt under salutingen, da skibene havde lagt fra land. Den følgende dag eksploderede en kanon og dræbte endnu en mand. Modvind og storme betød, at skibene kom væk fra hinanden og kun med vanskelighed blev samlet ved kronens fæstning på Flekkerø ved Kristiansand i Norge. Her fortsatte uheldene: De to store skibe Josva og Gideon, med prinsessen ombord, sprang læk, en bådsmænd faldt over bord og druknede, og en anden blev mast ihjel mellem skibene.

Efter skaderne var udbedret, forsøgte rigsadmiralen nu atter at nå til Edinburgh med brudedefølget. Halvvejs over Nordsøen blev togtet dog igen ramt af voldsomme storme, og skibene måtte vende tilbage til Flekkerø. Nu skrev kalenderen snart oktober, og

I 1590 var Tycho Brahes forskningscenter, Uranienborg, blevet et internationalt tilløbsstykke. Når en dannet mand besøgte Danmark, besøgte han også astronomen på Hven. Således også den skotske konge Jakob 6., som var interesseret i både videnskab og teologi. Maleren Carl Bloch (1834-1890) har i 1876 forestillet sig, hvordan velkomsten tog sig ud.
|| Det Kgl. Bibliotek

vinteren var på vej. Vejret gjorde det for risikabelt at rejse med prinsesse Anna, og en ny plan måtte lægges. I København nåede rigsrådet og enkedronningen til enighed om, at Anna indtil videre skulle blive i Norge. Flåden blev nu delt i tre, og de største af skibene drog tilbage til Danmark. Et mindre skib sejlede Anna til Kristiania (Oslo), og et andet blev sendt af sted med besked til den ventende Jakob 6. for at forklare, hvorfor hans brud endnu ikke var nået frem til Skotland.

Meddelelsen om skibenes strabadser blev modtaget af en utålmodig og handlekraftig skotsk konge. Han drog derfor hastigt til Norge, og til trods for at det danske rigsråd og enkedronningen forlangte, at brylluppet skulle stå i København, blev parret gift i Norge kort efter Jakob 6.s ankomst til Kristiania. Efter brylluppet drog de sammen til Danmark, hvor de blev vinteren over. Månederne i København brugte Jakob 6. på at pleje sit danske netværk. I 1500-tallet indebar det at deltage i formelle begivenheder, i dette tilfælde et kongeligt bryllup, ligesom Jakob 6. besøgte rigets fremmeste lærde. Den berømte astronom Tycho Brahe (1546-1601) fik besøg af kongen på Hven, ligesom den internationalt berømmede teolog Niels Hemmingsen (1513-1600) modtog den skotske konge i Roskilde. Hemmingsen havde siden 1580 godt nok været afsat fra sit professorat på universitetet i København efter en strid om nadverlæren, men hans status som rigets mest kyndige teolog var ubestridt. Til den mere uformelle del af netværksplejen hørte de mange fester og gilder i royalt regi, hvor det aldrig skortede på godt til ganen.

Parallelt med Jakob 6.s aktiviteter i København begyndte rygterne at svirre i byen. De mange ulykker og det hårde vejr, som havde ramt kongens ellers så søstærke flåde, gav anledning til undren. De

to hovedansvarlige for togtet var rigsadmiralen Peder Munk og rentemesteren Christoffer Valkendorf (1525-1601). Munk havde siden Frederik 2.s (1534-1588) tid været centralt placeret i rigets magtelite. Han havde en række succesfulde krigstogter bag sig og havde siddet i rigsrådet. Siden Frederik 2.s død i 1588 havde han sammen med tre andre højtstående adelsmænd siddet i det udvalg, der regerede riget på vegne af den endnu umyndige konge, Christian 4.

Som rigsadmiral var Peder Munk samtidig øverstkommanderende for den danske flåde. I Frederik 2.s tid var flådens overordnede økonomi imidlertid lagt i hænderne på rentemesteren, altså Christoffer Valkendorf. Med andre ord var rigsadmiralen reelt afhængig af rentemesterens velvilje, noget, der i flere år havde bidraget til spændinger og i perioder åben strid mellem de to stolte mænd.

For den velrenommerede rigsadmiral Munk var det et åbenlyst ærestab, at han ikke kunne fuldføre den vigtige opgave, det var at fragte prinsessen sikkert til Edinburgh. At de to mænd gennem længere tid havde haft et anstrengt forhold til hinanden, har givetvis kun forstærket spændingerne. Formentlig allerede inden Anna og Jakob 6. drog tilbage til Skotland, stævnedes Munk Valkendorf for ikke at have bevilget de nødvendige økonomiske midler til at ruste skibene til Nordsøens hårde vejr. Beskyldningerne blev dog tilbagevist, da Valkendorf kunne henvise til sin underadmiral, som bevidnede, at søfolkene skam havde fået bevilget alle de fornødenheder, som de havde bedt om. Således endte søgsmålet, uden Peder Munk havde fået genrejst sin ære. Jakob 6. og Anna forlod København i slutningen af april 1590. Igen var det Peder Munk, som blev betroet opgaven at føre flåden tilbage til Edinburgh. Denne gang nåede skibene sikkert i havn i Skotland.

De mange prominente aktører i sagen om den uheldige orlogsflåde gør, at vi som historikere har sjældent let ved at kortlægge, hvem de involverede var, deres sociale og familiære relationer og deres mulige motiver. Sideløbende med Munks beskyldninger mod Valkendorf var en anden fortælling om årsagen til den mislykkede brudfærd begyndt at cirkulere: Skibene var i virkeligheden blevet forgjort, dvs. forhekset, af en forsamling troldfolk.

Mistanken var formentlig allerede opstået undervejs på togtet, for en student fra Ribe, som var ombord på et af skibene, noterede i sin dagbog, at skibene blev drevet tilbage til Norge, når de forsøgte at nå over Nordsøen. Det var, som om noget eller nogen havde magt over skibene og ikke ønskede, at de skulle nå Edinburgh. Den samme mistanke havde en dansk udsending hørt, da han var ankommet til Skotland i oktober 1589. Her havde han fået fortalt, at skibene var blevet ”kastet tilbage og måtte søge ly ved de norske sunde”. Nu, i forsommeren 1590, fik trolddomsrygtet fornyet næring i København.

Trolddom i København

I maj 1590 sad en kvinde i fangehullet på Gråbrødre Torv og afventede sin henrettelse. Kvinden hed Ane Koldings og lød det dystre tilnavn Djævelens Moder. Da Ane Koldings tidligere på måneden var blevet dømt skyldig, var der ingen tegn på, at hendes heksekunstner havde rakt så vidt som til de kongelige skibe. Men fra et dokument nedfældet på herredagen, 5. august samme år, får vi en fornemelse af, hvordan fortællingen om prinsesse Annas brudfærd havde ændret sig hen over sommeren og nu blev kædet entydigt sammen med trolddom. På herredagen blev Kongens Retterting afholdt, rigets højeste retsinstant, hvor kongen var øverste dommer flankeret af rigsrådet. Det var her, en københavnsk borgmester var indstævnet for tilbage i juni at have ladet tre af Københavns sognepræster forhøre Ane Koldings, mens hun sad i fængslet, ”Prisonen”, på Gråbrødre Torv. Forhør skulle ifølge dansk ret altid foretages på rådhuset, så dette brud på retsplejen var den egentlige årsag til indstævningen af borgmesteren. Efter præsterne havde forladt fængslet, havde tre kvinder været hos Ane Koldings for at trøste hende. Tidspunktet for besøget var

ikke tilfældigt. Det var aftenen, inden Ane Koldings skulle på bålet, altså et særligt sårbart tidspunkt. Forestillingen var, at jo tættere et menneske kom på sit endeligt, des mere sandhed kunne et udsagn tillægges. Det betød, at udsagn afgivet eller trukket tilbage på dødslejet, eller som her umiddelbart inden henrettelsen, blev anset for særligt troværdige.

Borgmesteren forsvarede sig over for kongen og rigsråderne med, at han skam blot handlede efter ordre fra blandt andet Christoffer Valkendorf. Hensigten havde dog alene været at berede Ane Koldings til den forestående henrettelse. Ifølge herredagsprotokollen havde Ane Koldings den dag "ikke bekendt noget om skibsflåden, men det er siden blevet rygtet".

Efter præsternes besøg blev Ane Koldings' henrettelse udsat, og en forklaring på det mislykkede togt til Skotland, hvor hverken Valkendorf eller Munk kunne stilles til ansvar, blev tilsyneladende den accepterede. Stormene havde ganske rigtigt været unaturligt voldsomme, de var nemlig forårsaget af hekse og troldfolk og dermed reelt af Djævelen selv. Det var derfor ikke overraskende, at selv kongens flåde ikke kunne overkomme dem.

Nu rullede hekselavinen i København. I løbet af juli blev mindst ni kvinder og én mand anklaget og forhørt. De fleste hørte til samfundets nedre lag, men der var også mere fornemme skikkelser – herunder hustruen til en vintapper ansat på Københavns Slot og en borgmesterfrue i Helsingør. Ane Koldings blev brændt på bålet i juni 1590, men sagerne forløb over hele sommeren og efteråret og under stor bevågenhed.

Ganske vist var man i 1500-tallet vant til flere korporlige straffe og henrettelser, men hekse- og trolddomssager blev aldrig hverdagsbegivenheder. Desuden var ofrene i denne sag de mest prominente

te, man kunne forestille sig. Man kan næppe overdrive den opmærksomhed, en mulig trolddom mod kongens skibe tiltrak sig i samtiden, både inden- og udenlands. Troldfolk var Djævelens allierede, og trolddom var en særligt farlig forbrydelse begået i hemmelighed, som kunne være svær at bevise.

I samtiden kaldte man mænd og kvinder, som man mente praktiserede Djævelens gerninger, for troldfolk, eller henholdsvis troldkarle og troldkvinder. En "heks" er et lidt senere udtryk, som kommer af "at hekse". Det begynder at dukke op i de danske sager i slutningen af 1600-tallet. Dengang talte man om at "bruge trolddomskunster" og at "forgøre" noget eller nogen.

I denne bog bruges begge betegnelser, men hovedsageligt trolddom og troldfolk i overensstemmelse med datidig sprogbrug.

Tilståelser

Troldfolkene bekendte deres forbrydelser under tortur. Dette selvom loven siden 1547 havde foreskrevet, at tortur først måtte iværksættes, *efter* den sigtede var fundet skyldig. Det skulle medvirke til at undgå falske tilståelser. At torturen alligevel var vigtig at gennemføre, selvom den sigtede allerede var kendt skyldig, handlede i stedet om, at en synder ved at afgive en fuld bekendelse kunne mildne Guds vrede og muliggøre forsoningen i det hinsides.

Derudover havde torturen også et andet formål, nemlig at forsyne forhørslederen med navnene på medsammensvorne. Selvom tilståelsen under tortur ikke havde indvirkning på, om den forestående henrettelse skulle gennemføres, har de fleste på pinebænken antageligvis forsøgt at tilpasse deres svar til forhørsledernes spørgsmål med det sigte at afkorte lidelserne. Det hændte dog, at folk fastholdt deres uskyld gennem hele det pinefulde forhør.